

מכון מניטו ©

כי מציון פרשת בראשית

דבר תורה שכתב הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

תרגום ועריכה מצרפתית: אליעזר שרקי

צוות עריכה לשונית והגהה לפרשות: אלישבע שרקי, בלה בל אנגי, ואיתי קולין (ה"ע – הערת העורכים)

מבראשית: ישראל וארצו

היסטורית - "פתיחה" - והיא אכן מופיעה בפסוק הקודם:
וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר (שמות יב, א).

אולם פסוק זה זקוק אף הוא להסברים: מיהם משה ואהרן?
מה הם עושים בארץ מצרים? מי הוא "אלוהי העברים"³ הפונה אליהם כדי למסור לבני ישראל את תורת המצוות? והעיקר: מיהם בני ישראל ומדוע הם נמצאים בארץ מצרים, בעוד שארצם היא "ארץ העברים"⁴ שהייתה אז כבושה בידי שבעת העמים הכנעניים?

יש אם כן צורך במבוא היסטורי. אך די היה להתחיל את המבוא הזה מסיפור תולדותיו של אדם הראשון החל מהפסוק:
אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם... (בראשית ב, ד) ואם כן, השאלה של רש"י "מה טעם פתח בבראשית?" היא: למה התורה מתחילה בסיפור בריאת העולם? (לעומת הרמב"ן אשר דן בשאלת הצורך במבוא ההיסטורי לספר המצוות).

הכיבוש הישראלי

אך קיימת עוד שאלה: אם אנחנו משיבים לטענת אומות העולם על ידי אותו פסוק ראשון של התורה, סימן שאומות אלה מכירות בסמכותו של התנ"ך! אם כך, מדוע שלא נצטט להם ישירות את הפסוקים הרבים מסיפורי האבות שבהם ה' קובע כי הארץ הזאת היא ארץ ישראל! מדוע להשיב על טענה היסטורית-פוליטית באמצעות טיעון 'תיאולוגי': "בראשית ברא אלהים...?"

התשובה היא שאומות העולם אינן מטילות ספק בעובדה ש"ארץ ישראל" היא "הארץ של ישראל". את זה כל העולם יודעים בוודאות, במיוחד מאז שהחלו לקרוא בתנ"ך.

בְּרֵאשִׁית - אָמַר רַבִּי יִצְחָק: לֹא הָיָה צְרִיךְ לְהַתְחִיל אֶת הַתּוֹרָה אֶלָּא מִ"הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכֶם" (שמות יב, ב) שֶׁהִיא מְצוּה רִאשׁוֹנָה שְׁנֻצְטוּ בָּהּ יִשְׂרָאֵל, וּמָה טַעַם פָּתַח בְּבְרֵאשִׁית? מְשׁוּם: "כַּח מַעֲשֵׂיו הַגִּיד לְעַמּוֹ לְתַתּ לָהֶם נְחִלַת גּוֹיִם" (תהלים קיא, ו) שֶׁאִם יֹאמְרוּ אַמּוֹת הָעוֹלָם לְיִשְׂרָאֵל: לְסֻטִּים אַתָּם, שְׂכַבְשֻׁתָּם אֲרָצוֹת שְׂבָעָה גּוֹיִם! הֵם אוֹמְרִים לָהֶם: כָּל הָאָרֶץ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הִיא, הוּא בְּרָאָה וּנְתַנָּה לְאִשְׁרֵי יִשְׂרָאֵל בְּרִצּוֹנוֹ וְנְתַנָּה לָהֶם, וּבְרִצּוֹנוֹ נְטָלָה מֵהֶם וּנְתַנָּה לָנוּ (רש"י על בראשית א, א).

דברי רש"י אלה, הפותחים את פירושו על התורה, זכו לפרשנויות רבות מפי הגדולים שבחכמי ישראל. עם זאת, רק בתקופתנו נחשפה הרוח הנבואית העמוקה המנשבת במדרשי חז"ל, שמהם דלה רש"י את פירושו.

נראה מדברי חז"ל שהם ידעו שבקץ כל גלות, עם ישראל יצטרך לעמוד מול אותה טענה. בימי יהושע, בעת יציאת מצרים, הייתה זו "הבעיה הכנענית". בימינו, בעת היציאה מגלות אירופה, זו "הבעיה הפלסטינית". הטענה חוזרת כל פעם באותם המונחים ובאותה החריפות. האם הייתה לחכמינו "ידיעת הנולד", או חכמה מיוחדת? מורי ורבי יעקב גורדין ז"ל¹ היה קורא לזה "החכמה של משמעות ההיסטוריה", או כלשונו: "היסטוריוסופיה"².

קשה לראות את הקשר הלוגי בין השאלה "לא הָיָה צְרִיךְ לְהַתְחִיל אֶת הַתּוֹרָה אֶלָּא מִ"הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכֶם", הדנה במעמדם של כלל הפסוקים מ"בראשית ברא" עד "החודש הזה לכם", ובין התשובה המבוססת על המלים המרכזיות של הפסוק הראשון: "בראשית ברא אלהים...".

למעשה, התורה כספר מצוות אכן מתחילה בפסוק הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכֶם רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן הוּא לְכֶם לְחֹדֶשׁ הַשָּׁנָה שֶׁבִּסְפָר שְׁמוֹת. אך מצווה ראשונה זו שנצטווה בה ישראל דורשת הקדמה

¹ יעקב גורדין, מי שהרב אשכנזי הגדיר אותו כ"רבו האשכנזי הראשון", נולד ב-1896 בדווינסק שבבלטביה, אז רוסיה הצארית, ולמד שם. אחרי המהפכה הבולשביקית, הוא למד פילוסופיה באוניברסיטה בברלין, ועם עליית הנאצים לשלטון עבר לצרפת ולימד בסמינר לרבנים בפאריס. בזמן השואה פעל במחתרת היהודית להצלת ילדים. הרב אשכנזי נפגש אתו מיד אחרי המלחמה ולמד אתו פנים אל פנים ('במפגשים מדהימים בעושרם' כלשון מניטו) עד לפטירתו של יעקב גורדין ב-1947.

² מילולית: "חכמת ההיסטוריה".

³ "וַיֹּאמֶר ה' אֶלֵּינוּ ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׂלַחְנִי אֵלֶיךָ לֵאמֹר שְׁלַח אֶת עַמִּי..." (שמות ז, טו)

⁴ ראה דברי יוסף אל שר המשקים: "כִּי גָבַב גָּבַבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים..." (בראשית, מ, טו)

הטענה של האומות מתייחסת לדרך שבה עם ישראל שב לארצו בקץ הגלות: "לְקִטִּים אֲתֶם, שְׂכַבְשֵׁתִם אֶרְצוֹת שְׁבָעָה גוֹיִם".⁵

אויבי ישראל, בפרט קוראי התנ"ך שביניהם, היו איכשהו מסכימים שעם ישראל יקבל בחזרה את ארצו אם היה זה לא דרך כיבוש אלא באמצעות פעולת קסם של ההשגחה העליונה. דבר כזה גם היה הולם את גישתם התיאולוגית, שעל פיה כל מה שהאל נותן מגיע לאדם כירושה הבאה כ"חסד".⁶

(באופן פרדוקסלי, תפיסה כזאת עומדת גם בבסיס האידיאולוגיה האנטי-ציונית של חלקים מה"אורתודוקסיה" היהודית, זאת שלא במהרה תצליח לצאת ממצרים האהובה עליה...).

לכן היה הכרח להקדים את סיפור הבריאה, ובכלל זה המבוא ההיסטורי, לספר המצוות. הרי מיד עם יציאת מצרים, ישראל מקבל את התורה על מנת לקיימה ולחיות על פיה על אדמת ארץ ישראל. היה צפוי כבר אז שהגויים יתנגדו לכל המהלך הזה, הכולל את ישראל, תורתו וארצו. מול התנגדות זו מעשה בראשית מסביר - למי שאמור להכיר בסמכות הטקסט הזה - באיזו דרך הקב"ה נותן את הארץ למי שהוא נותן אותה:

"וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ ורְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹשֶׁהָ" (בראשית א, כח).

אותה מילה "כיבוש" שהמדרש שם בפי האומות - "לְקִטִּים אֲתֶם, שְׂכַבְשֵׁתִם" - מופיעה כאן במפורש כצווי אלוהי. ואתה מילה משמשת היום את התעמולה הפרו-פלסטינית, ולעיתים - למרבה האירוניה - גם את היהודים עצמם!

כפי שאנו רואים, דברי המדרש הזה אינם רק דברים "עתיקים מבראשית". הם ביטוי של אמת ממשית, החופפים להפליא את המציאות ההיסטורית.

ראוי להביא כאן את דברי אנדרה נהר ז"ל⁷ על המדרש הנ"ל המובא ברש"י:

"...מכאן שהתורה איננה רק "חקיקה אלוהית", אלא מערכת של חוקים ומצוות הנובעת מחזון היסטורי העומד בבסיסה."

נראה שאותו "חזון היסטורי" של התורה על עם ישראל הוא שחסר לרבים 'מהדוברים הרשמיים של היהדות' כיום. הם מרבים להציג את השקפת עולמם הפרטית, הספוגה במנטליות זרה שמקורה בגלות, כאילו מדובר בדברי התורה, אך סגנונם הדתי המוגזם אין בו כדי לחפות על הזיוף שבדבריהם. לעומתם, היהודים החיים כיום במדינת ישראל יש בכוחם לשוב לנשמתם

⁵ כלומר: אם באמת האל נתן לכם את הארץ, מה ראיתם לכבוש אותה בכוח?

רש"י מביא בדבריו את הפסוק שבתהילים פח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, וכך פירושו: "כח מעשיו" זה מעשה בראשית. המילה "כח" רומזת לפסוק כח בפרק הראשון של בראשית: מלאו את הארץ וכבשׁה (כלומר: פסוק זה הוא המפתח לתת להם נחלת גוים כי הוא היסוד לקבלת הארץ דרך כיבוש).

⁶ כל הקטע הזה רומז לנצרות הטוענת כי ישועת הנפש של האדם באה לו מתוך "חסד עליון" ולא כתוצאה ממאמץ מוסרי.

וכאן הוסיף הרב אשכנזי הערה עוקצנית לגבי ענייני ירושה: "ירושה המגיעה כנראה עם פטירתו של מי שירשים אותו..." כי הנצרות ראתה את עצמה כירושת של עם ישראל אחרי היעלמותו...

העברית. לכן התורה ניתנה דווקא לעברים, מבראשית. והיא ניתנה, החל מהמילה הראשונה, דווקא בעברית. ורש"י הוא המורה הגדול לשיבה זו אל המקור העברי שלנו.

אלוהי הטבע או אלוהי ההיסטוריה?

השאלה רש"י מעלה כאן קשורה לנושא המרכזי שדנו בו חכמי ישראל לאורך כל הדורות, מאז הפסקת הנבואה בזמן חורבן הבית הראשון לפני כאלפיים ושש מאות שנה. השאלה היא: האם הקשר בין האלוהים לאדם עובר דרך חוקי הטבע האנוניים - ואז האלוהים יוגדר כ"אלוהי הפילוסופים", או שמא קשר זה עובר, כדברי התורה, דרך ההיסטוריה האנושית, אשר תולדות ישראל הן הציר המרכזי שלה? במקרה זה, האלוהים הוא אלוהי אברהם, יצחק ויעקב!

"לא הִיָּה צְרִיךְ לְהִתְחִיל אֶת הַתּוֹרָה אֲלָא מִ"הַחֲדָשׁ הַזֶּה לְכֶם" שֶׁהִיא מִצְוָה רִאשׁוֹנָה שֶׁנִּצְטַו בָּהּ יִשְׂרָאֵל, וּמֵה טַעַם פֶּתַח בְּבְרָאשִׁית?"

שאלתו של רש"י מעלה בדיוק את הנושא הזה: מי הוא האלוהים אשר הפסוק מדבר עליו כבר "מבראשית"? האם, כלשון הפסוק, מדובר באלוהים, כלומר בבורא עולם המוכר לנו דרך הדטרמיניזם העיוור של חוקי הטבע,⁸ או במי שמתגלה בהשגחה אישית דרך ההיסטוריה האנושית: ה'י? אמנם אנו יודעים שה' הוא האלוהים, אך רק בסדר הזה, ולא בסדר ההפוך! יש כאן שתי תפיסות שונות לחלוטין לגבי האלהות, העולם ומשמעות גורלו של האדם. עבור רש"י ועבור כלל חכמי ישראל במהלך הדורות - ובראשם לעניין זה, רבי יהודה הלוי - התשובה ברורה: האל שמדובר עליו בתורה הוא אלוהי ההיסטוריה, אלוהי אברהם, יצחק ויעקב. אם כך - "מה טעם פתח בבראשית?" - למה התורה מתחילה בכל זאת ב"בראשית", כלומר בבריאת עולם הטבע?

תשובתו של רש"י עמוקה ביותר: "כָּל הָאָרֶץ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הִיא, הוּא בְּרָאָה וּנְתָנָה לְאִשְׁרָל וְיִשְׂרָאֵל", כלומר שבראי התורה, עולם הטבע הוא בראש וראשונה משכנה של ההיסטוריה האנושית. הגיאוגרפיה היא זו שמקשרת בין ההיסטוריה לטבע. חזון "גיאוגרפי" חקוק מראשית בריאת האדם: מלאו את הארץ וכבשׁה.¹⁰

זה המסר שישראל יצטרך להתמודד איתו בסופו של דבר, בסיומה של כל גלות. משום שיש תכלית הטבע בהיסטוריה האנושית.

⁷ פרופסור אנדרה (אשר דוב) נהר (Neher) (1913-1988) היה מרצה לתנ"ך ולמחשבת ישראל בצרפת ואחרי עלייתו הרצה באוניברסיטת תל-אביב. הוא היה מקורב מאוד לרב אשכנזי והיה ממובילי ההתחדשות הרוחנית היהודית בצרפת אחרי השואה.

⁸ אלהים בגימטריה 86, כמו הגימטריה של "הטבע" (86).

⁹ מניטו: ההנהגה האלוהית דרך החוקיות האנונימית נקראת "מה". ההנהגה האלוהית דרך ההשגחה האישית נקראת "מי".

¹⁰ המילה אלוהים מופיעה שלושים ושתיים פעמים בסיפור מעשה בראשית. הפעם העשרים ושש מופיעה עם בריאת האדם (בראשית א, כ). ידוע שעשרים ושש הוא הגימטריה של שם ה'.